

DARAB ÁGNES

„RES ARDUA VETUSTIS NOVITATEM DARE.” (NH praef. 15.)
/Nehéz dolog megmutatni a régiben az újat./

Idősebb Plinius *Naturalis historiája* irodalomtudományos olvasatban

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉZISEI

MISKOLC
2017

I. A kitűzött kutatási feladatok rövid összefoglalása

Az idősebb Plinius *Naturalis historiáj*át tartalomnak és szövegfajtnak a páratlan komplexitása jellemzi. Az antikvitásból fennmaradt leghosszabb teljes szöveg, a 37 könyvből álló enciklopédia összegzését adja annak a tudásanyagnak, amelyet a görögség megteremtett, felhalmozott és maga után hagyott, és amelyet a római kultúra átvett és ötvözött a maga tapasztalataival, a hódításai során szerzett ismereteivel és a maga felismeréseivel. Azokat az információkat, amelyeket a felvilágosodás koráig abszolút tudományos tekintélynek számító Plinius Maior enciklopédiája magában foglalt, megkérdőjelezhetetlennek tartották, és fenntartások nélkül használták fel. Plinius a tudományos élet és teljesítmény örök paradigmája lett, ezért a tudós ikon enciklopédiája még azután is megkerülhetetlen maradt, mind a mai napig, amikor a tudományos értékét már elveszítette.

Alkotónak és alkotásnak ez az eggyé fonódása azonban alapvetően meghatározta a *Naturalis historia* olvasását, használatát és a megítélését is. Az utóbbi évek új szemléletű megközelítéseinek köszönhetően ma már általános alapvetés, hogy az értelmezésnek magából a szövegből, sőt lehetőség szerint a szöveg egészéből: struktúráinak és narrációs technikáinak a vizsgálatából kell megtörténnie. Ezzel tehát a narratori ambíció és az enciklopédiában fennmaradt szaktudományos információk vizsgálatáról a kutatás hangsúlya áthelyeződött a befogadói olvasatra. Ebből adódik a korszerű Plinius–filológia alapvető kérdése: használjuk vagy olvassuk a *Naturalis historiát*? Kimeríthetetlen tudománytörténeti forrásnak tekintjük csupán, avagy irodalmi igénnyel megírt szövegnek is. Ez utóbbi esetben a végső kérdés az, hogyan olvassuk a *Naturalis historiát* ma, a XXI. században?

Disszertációm a magam válaszainak a kifejtése. A *Naturalis historiát* olyan, irodalmi igénnyel megírt monumentális szöveggként olvasom, amelynek jelentésrétegei a szöveget strukturáló szempontok és az alkalmazott különféle narrációs technikák interpretálásának folyamatában képződnek meg. Minthogy igen nagy terjedelmű és az alkalmazott szövegfajtnak tekintve igen heterogén narratíváról van szó, az értelmezői pozíciót pontosan körül kell határolni. Elemző figyelmemet a *Naturalis historiának* azokra a kisebb-nagyobb narratív egységeire irányítom, amelyek ezt a szöveget az enciklopédikus irodalom egész történetében unikumká teszik. A kitérőkre, az úgynevezett *excessusokra* koncentrálok, amelyek egy-egy téma tárgyalását gyakran minden átmenet nélkül megszakítják, és olyasminek az előadását jelentik, amely látszólag nincs semmilyen összefüggésben a szöveggörnyezettel, vagy csak igen lazán kapcsolódik hozzá. A nemzetközi Plinius–filológia

a kitérőkre, amelyeknek javarésze anekdotikus, az írói képesség hiányaként (E. NORDEN), avagy csupán a *varietast* szolgáló eszközként (F. R. D. GOODYEAR) tekint.

Vizsgálatom tárgya tehát a *Naturalis historia* szövegének ez a hol digresszívnek (TR. MURPHY), hol asszociatívnek (TH. FÖGEN), általam anekdotikusnak nevezett narratívája, amelynek elemzése nézetem szerint a szöveg értésének a korszerű útját és lehetőségét nyitja meg. Disszertációmban a narratológia és az irodalmi komparatiztika módszerével elemzem az *excessusokat*, és ennek a komplex interpretációnak az eredményeivel kívánom megmutatni a szövegnek egy új arcát, és ezzel hozzájárulni a *Naturalis historia* XXI. századi értéséhez, megértéséhez és értékeléséhez.

A *Naturalis historia* nemcsak az enciklopédia műfajának megszületését jelenti, hanem egy kisműfaj, az anekdota geneziséét is megtalálhatjuk benne. Az enciklopédia páratlan bőségét örökölte meg az antikvitás anekdotakincsének, narratívájának erőteljesen anekdotikus jellege betekintést enged ennek a kisműfajnak a keletkezés- és alakulástörténetébe is. Ez tette lehetővé és egyben indokoltá, hogy a disszertáció utolsó fejezete összegezze a pliniusi anekdoták nyújtotta műfaji tapasztalatokat, és kísérletet tegyen az egzakt módon maradéktalanul sohasem meghatározható anekdota új műfaji koncepciójának a leírására – legalábbis az antikvitásra vonatkoztatva, ugyanakkor megalapozó és kitekintő célzattal az antikvitás utáni századokra.

II. A feldolgozás módszere

A disszertáció egy Bevezetőre és további hat fő fejezetre oszlik. Az II. fejezet áttekinti a *Naturalis historia* határhelyzetét az enciklopédikus irodalomban, majd a kutatás- és a recepció történetét, utóbbin belül kiemelten az irodalomtörténeti, valamint a kultúra- és irodalomtudományos megítélését. Ez vezet el a kutatás feladatának és módszerének a megfogalmazásához: a kitérőket összevetem azoknak más auktorok szövegében fellelhető változataival, és igyekszem magyarázatot adni arra a kérdésre, hogy Plinius miért éppen azt a anekdotavariánst választotta, amit választott. Majd a kitérőket – az egyéb változatokkal végzett összehasonlítás után – visszahelyezem eredeti szövegösszefüggésükbe, arra keresve a választ, hogy mi a szerepe *ott* a történetnek a szöveg struktúrája szempontjából, továbbá *abban a kontextusban* mi a szerepe a történetmondásnak mint szövegfajtának.

A tartalom alapján az *excessusoknak* három nagyobb csoportja állapítható meg: az aitiológiai (III. fejezet), a közélet hírességeit és az élővilág példázatos életét megörökítő (IV. fejezet), végül a művészanekdoták (V. fejezet). Ezek javarésze a *Naturalis historia* hét

könyvében fordul elő: az első és a harmadik csoport az ásványokat, fémeket és a képzőművészetek történetét bemutató, úgynevezett művészeti tárgyú 33–37. könyvekben, mindenekelőtt a festészet történetét tartalmazó 35. könyvben. A második csoport kiemelkedően nagy számban az antropológiai tárgyú 7. könyvben található, azonban a zoológiai tárgyú 8. könyvben, valamint a művészeti könyvekben is szép számmal fordul elő. A vizsgálatot a kitérők teljességének igényével elvégezni lehetetlen, továbbá a tartalmi csoportosítás sem könnyű feladat az egyes típusok közötti átfedések miatt. Mégis a történettípusoknak ez a három csoportja, valamint azoknak a könyveknek a kijelölése, amelyekben az előfordulásuk a leginkább jellemző, megalapozott és a *Naturalis historia* narratívájának az egészére is érvényesíthető konklúziókkal szolgál.

A három tematikus csoporton belül a történetmondás narratív formája jelenti a rendszerezés és az értelmezés alapját. Az aitiológiai anekdoták narratív formája korántsem mindig a rövid elbeszélés. Olykor a tényszerű egy mondatos közlés (korinthuszi bronz), olykor egy hosszabb mondatba sűrített történet (üveg), máskor a retorika szabályai szerint strukturált szónoki beszéd (borostyán) formájában illeszkedik szövegkörnyezetébe. Az aitiológiai kitérők esetében éppen a narratív forma megválasztása jelenti az értelmezés kulcsát.

A kitérők azonban alapvetően a természetet benépesítő élőlények, mindenekelőtt az ember ismertetését egészítik ki, az embert jellemzik és magyarázzák egyszerre. Az ember és az őt körülvevő élővilág szimbiózisa nem pusztán regisztrálása a való életnek, hanem az enciklopédia egyik legfontosabb – nézetem szerint a legfontosabb – gondolata és célja, amelyben a mű teleologikus szemlélete mutatkozik meg: a műfaj, az *enkyklios paideia* szellemében megtanítani az embert a természettel kongruens életre. Ezért nem lehet a 7. könyv kitérőit a zoológiai könyvekről leválasztva értelmezni.

A IV. fejezet elemző módszerei szükségszerűen komplexebbek. A 7. és a 8. könyvet külön-külön is és mint egységet is elhelyezem a *Naturalis historia* egészét szervező struktúrákban: keretes szerkezet, *descensus* elve, távolítás és közelítés horizontális mozgása, majd rámutatok ennek többrétegű jelentésképző szerepére. A 7. könyvnek mintegy kétharmadát kitevő anekdoták főszereplői a politikai és a szellemi élet nagyjai. Az előbbieket egyrészt párhuzamos életrajzokként (pl. Caesar és Pompeius, Agrippa és Augustus) elemzem, másrészt e párhuzamos életeteket egymás kontextusában. A komparatív módszer eredményeként feltárulnak azok az értékek, amelyeknek ezek az életutak – Plinius narrációjának eredményeként – az *exemplum*aiként tűnnek fel. A szellemi élet, az *ingenium* nagyjait felvonultató részlet nemcsak az *exemplum* felől értelmezhető, hanem felveti a

kanonicitás, valamint a másikhöz, jelen esetben a görög kultúrához való viszonyulás, összességében pedig az identitásképzés egész kérdéskörét. A zoológiai tárgyú 8. könyv kitérőit ugyancsak elhelyezem a könyv struktúrájában, majd először abban, majd a 7. könyv kínálta analógiák mentén haladva értelmezem. Vizsgálom és értelmezem a szóhasználatot, a visszatérő történettípusokat és mindezeknek egymást értelmező funkcióját. Külön fejezetet szenteltem a legkülönlegesebb kitérőfajtának, a *mirabiliának*, amelyet a tudományos kutatás és a tudósi magatartás korabeli megítélései felől értelmezek.

A művészanekdoták elemzése (V. fejezet) ugyancsak több szempont szerint történik. A képzőművészet és a képzőművészek tematikus és strukturális pozicionálása a *Naturalis historiában*, az életutaknak a szöveg kínálta párhuzamba állítása, ezeknek a párhuzamos vitáknak az egymás kontextusában történő értelmezése, a történettípusok megállapítása, az anekdotatípusok meghatározása, a művésznovella megjelenése, a téma esztétikatörténeti vonatkozásai – a művészanekdoták interpretálása mindezek együttes alkalmazásával történik meg.

III. Az eredmények összefoglalása

A VI. fejezet a pliniusi anekdoták elemzéseinek az eredményeit összegzi. Az aitiológiai anekdotikus kitérőkről elmondható, hogy az anyagismertetésnek Plinius által felépített hármas struktúrájában a *res* szerepét töltik be. Az anekdota – paradox módon – egy anyag felfedezésének vagy feltalálásának adatokkal (hely, idő, feltaláló személye) megtámogatott hiteles információja helyett és helyén áll. Éppen ez a funkciója magyarázza a narrátori törekvést arra, hogy a tényszerű információként funkcionáló anekdotát megfossza annak anekdotikus jellegétől. A közélet hírességeit és a művészeket megörökítő, valamint az állatvilág erőteljesen antropomorf képét nyújtó kitérők a szövegstruktúrát tekintve a *historiae* kategóriájába utalhatók, funkcionálisan az *exemplum* szerepét töltik be. Olyan etikai–morális valamint esztétikai–művészetkritikai értékeket és fogalmakat közvetítenek, amelyek a szövegben nem, vagy nem csak fogalmilag jelennek meg, hanem élethelyzetekben vizualizálva, történetként elbeszélve. Az enciklopédiában az *excessusok* létjogosultságát összességében tehát az teremti meg, hogy vagy a hiányzó információt pótolják – ez a ritkább eset –, vagy az elvont, az absztrakt fogalmi helyett állnak, illetve azt teszik megragadhatóvá. Ez utóbbiban határozható meg legfontosabb és az enciklopédia egészére érvényesíthető szerepük.

A kitérőkkel tarkított narráció a szöveg kétféle olvasatát teszi lehetővé. Az *excessus* olvashatjuk olyan történetként, amelyet nem vonatkoztatunk el a konkrét esettől, hanem

jelentéstartományát meghagyjuk annak a keretein belül. Azonban olvashatjuk úgy is, hogy az egyediben és az egyszeriben érzékeljük az általános érvényűt, és az absztrakciót meg is tesszük. Az *utilitas*, a mű hasznos volta a *Naturalis historiának* a legfőbb ambíciója. Ezt azonban olyan narrációs stratégiával kellett megvalósítani, hogy a tanult olvasóközönség elvárásának is megfeleljen, valamint „a falusi és tanulatlan emberek” sokaságának is. A kitérők a bennük rejlő kétféle, konkrét és absztrakt olvasati lehetőséggel ennek a szándéknak feleltek meg.

A művészettörténeti kitérők javarésze nem a műalkotásokról, hanem az alkotóikról szól. Az autodidakta pályakezdés és a hatalom részéről érkező elismerés Plinius általános érvényű etikai példázata és – az utóbbit tekintve – önreprezentációja egyszerre. Amennyiben az anekdotákhoz a narrációs technikák felől közelítünk, részben felerősödik a történeteknek ez utóbbi szerepe, *exemplum* volta, másrészt további jelentések tárulnak fel. Éppen a narratív forma az, amelyben kifejezésre jut Plinius saját kánonja, amelynek csúcspontján a művészek közül Prótozenész, a hadvezérek közül Pompeius, a köz- és szellemi élet nagyjai közül Cicero áll, és pedig életútjuknak – az elbeszélésmóddal is kiemelt – étosza miatt. Plinius a retorika eszköztárából építkezett, és fontos szerepet szánt az *ars dicendiből* jól ismert *exemplum*oknak, amelyek között vannak történeti példák, és vannak anekdotikusak. Plinius a hírességeket, a személyükhöz kapcsolódó anekdotákat a retorika fontos eszközévé, *exemplummá* formálta, életüket és karakterüket etikai példázatokká alakította. Így áll elő az a paradox helyzet, hogy a görögökkel szemben egyébként többnyire ellenséges Plinius a görög szobrászat és festészet nagyjaiból is római ideált formált. Ezzel a maga módján, a maga eszközével a *Naturalis historiában* is véghez vitte azt a *triumphust*, amelyet a római hadsereg – és annak katonájaként Plinius maga is – a világ fölött aratott.

A VII. fejezet a megelőző elemzések elméleti szempontú összegzése, amely az anekdota kérdését három szempont felől közelítve járja körül. Vizsgálom a szóhasználatot, vagyis az anekdota megnevezés antik használatának a jelentésrétegeit, továbbá az anekdota narratív jelenlétét a műfaji megnevezés hiánya ellenére is. Ennek eredménye az a felismerés, hogy – az irodalomtörténeti közhellyel ellentétben – az anekdotának már Cicero, majd Prokopios szóhasználatában sem csak technikai jelentéstartalma van. Leírható anekdotaként megnevezett írásaik tárgya és jellege, és e tekintetben a kettejük tevékenysége között eltelt száz év alatt sem mutatkozik változás. Cicero és Prokopios ’kiadatlan írásainak’ olyan tartalmi tárulnak fel, amelyeket az anekdota műfaji karakterisztikumaiként tartunk számon.

Az antik anekdoták nemcsak egy-egy szövegben kaptak funkciót, hanem a tágabb kulturális közegben is. A kultúraelmélet kontextusában vizsgálva az anekdoták olyan narratív alakzatok, amelyekben testet ölt a mindenkori kollektív emlékezet. A pliniusi anekdotáknak a mnemotechnika felől történő elemzése arra mutat rá, hogy az anekdota fogalmi meghatározására ne csak a műfajtörténeti előzményekből kiindulva tegyünk kísérletet, hanem figyelembe véve azt a társadalmi funkcióját is, amely a kollektív emlékezet narratív alakzataként definiálható. Olyan előadásmódként tekintünk rá, amelynek meghatározó funkciója az emlékezet fenntartása. Olyan *ars memorandina*knak tekintjük, amely szó- vagy írásbeli narratívájával fontos szerepet tölt be egy közösség kulturális identitásának a megteremtésében és a megőrzésében.

Végül, a *Naturalis historia* anekdotáinak többsége mind a formai kritériumokat, mind a szövegben életre hívott dialogikus természetüket illetően megfeleltethető egy André Jolles anekdota-definíciójából és Franz Rosenzweig anekdota-felfogásából építkező anekdotakoncepciónak. Az eltérés a narratív funkcióban van. Az antik anekdoták nem jellemeznek, hanem *exemplum*ként, vagyis a meggyőzés egyik retorikai alakzataként funkcionálnak. Narratív funkciójuk nem az anekdota szereplőjének a jellemzése, hanem etikai értékek történetté alakítása, és ily módon közvetítése. A *Naturalis historia* anekdotái a hagyományos római értékrendet képviselő *exemplum*okká lettek. Azzá, amelyet Alessandro Barchiesi a latin nyelvű irodalom legsajátosabb vonásának nevez, és amelyben a legfontosabb összekötő szálát jelöli meg az antikvitás és a középkori keresztény kultúra között.

IV. A doktori mű témaköréből készült saját publikációk jegyzéke

Könyvek:

Idősebb Plinius, *Természetrjz (XXXIII–XXXVII). Az ásványokról és a művészetekről.* Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat készítette DARAB Ágnes (XXXIV., XXXVI.) és GESZTELYI Tamás (XXXIII., XXXV., XXXVII.), Enciklopédia, Budapest, 2001.

DARAB ÁGNES, *Plinius Természetrjza. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás.* Gondolat, Budapest, 2012.

Idősebb Plinius, *Természetrjz (VII–VIII). Az emberről és a szárazföld élőlényeiről.* Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat készítette és az Utószót írta DARAB Ágnes, Pesti Kalligram, Budapest, 2014.

Tanulmányok:

DARAB Ágnes, *Cicero az id. Pliniusnál* = HAVAS László (szerk.), *Cicero öröksége.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995, 241–251. (AGATHA I.)

Ágnes DARAB, *Cicero bei Plinius dem Älteren.* Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 31 (1995) 33–42.

DARAB Ágnes, *Viri illustres bei Plinius dem Älteren* = ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΙΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Tom. A, Athen, 2001, 198–204.

DARAB Ágnes, GESZTELYI Tamás, *C. Plinius Secundus (Maior, vagy id. Plinius, Kr. u. 23/4–79)* = HAVAS László, TEGYEY Imre (szerk.), *Bevezetés az ókortudományba IV.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 361–374. (AGATHA VII.)

DARAB Ágnes, *Corinthium aes.* Az anekdotikus elbeszélés az id. Plinius Naturalis Historiájában. Antik Tanulmányok 47 (2003) 221–235.

DARAB Ágnes, *A korinthuszi bronz, avagy egy aitiológiai anekdota születése.* Könyv és Könyvtár 26 (2004) 189–201.

DARAB Ágnes, *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete. Antik művészetanekdoták* = FEHÉR Bemce, KÖNCZÖL MIKLÓS (szerk.), *Orpheus búcsúzik. Tanulmányok Sarkady János emlékére.* Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 2007, 83–99.

ÁGNES DARAB, *Lebensbeschreibungen der berühmtesten Maler, Bildhauer und Architekten. Antike Künstleranekdoten.* Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 44 (2008) 73–93.

DARAB Ágnes, *A saját és az idegen. A római kánonképződés.* Antik Tanulmányok 54 (2010) 239–252.

DARAB Ágnes, *Menandros recepciója az ezüstkori íróknál* = M. NAGY Ilona, SZEKERES Csilla, TAKÁCS Levente, VARGA Teréz (szerk.), *Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 59–64. (AGATHA XXIV.)

DARAB Ágnes, *Az anekdota mint a rómaiság kifejeződése az Id. Pliniusnál* = MAYER Péter, TAR Ibolya (szerk.), *Fikció és propaganda az ókorban*. Acta Antiqua et Archaeologica, Suppl. 12 (2011) 187–195.

DARAB Ágnes, *Ialysos: a képleírás hiánya* = GESZTELYI Tamás. (szerk.), *Irodalom és képzőművészet a korai császárkorban*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 85–99. (AGATHA XXVI.)

Ágnes DARAB, *Ialysos: the Lack of Description*. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 48 (2012) 75–89.

Ágnes DARAB, *Corinthium Aes versus Electrum. The Anecdote as an Expression of Roman Identity in Pliny the Elder's Naturalis Historia*. Hermes 140 (2012) 149–159.

DARAB Ágnes, *Lector in epistula: „studiorum otiosis“ (Plin. Nat. hist. praef. 6.)*. Antik Tanulmányok 56 (2012) 287–294.

DARAB Ágnes, *„Non nasci optimum.“ (Plin. Nat. hist. VII 4.). Egy gnomikus toposz vándorútja* = CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna (szerk.), *Szín – Játék – Költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*. Budapest–Nagyvárad, 2013, 215–221.

DARAB Ágnes, *Pompeius, Caesar és az elefántok* = TÓTH Orsolya, FORISEK Péter (szerk.), *Ünnepi kötet Gesztelyi Tamás 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 55–62.

DARAB Ágnes (2014): *Utószó* = Idősebb Plinius, *Természetrájk VII-VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*. Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat készítette, valamint az Utószót írta DARAB Ágnes, Pesti Kalligram, Budapest, 327–360.

DARAB Ágnes, *Komparatistika és antikvítás. Id. Plinius: Naturalis historia VIII 20–21*. Literatura 40/2 (2014) 156–168.

Ágnes DARAB, *Natura, Ars, Historia. Anecdotic History of Art in Pliny the Elder's Naturalis Historia. Part I: Natura and Ars: The Place of Art History in Naturalis Historia*. Hermes 142/2 (2014) 206–224.

Ágnes DARAB, *Natura, Ars, Historia. Anecdotic History of Art in Pliny the Elder's Naturalis Historia. Part II*. Hermes 142/3 (2014) 298–325.

DARAB Ágnes, *Az állatvilág példázatos élete: Idősebb Plinius Természetrájának zoológiájáról*. Ókor 13/3 (2014) 52–58.

DARAB Ágnes, *Corinthium aes. Entstehung und Metamorphose einer Anekdote*. Wiener Studien 128 (2015) 69–82.

DARAB Ágnes, „*Res ardua vetustis novitatem dare*”: *A leo generosus és idősebb Plinius zoológiája*. Antik Tanulmányok 59/2 (2015) 213–229.

DARAB Ágnes, *Az epizódikusság mint narratív lehetőség: 'A színész halála' epizód Idősebb Plinius Természetrájának 7. könyvében (184–185)*. Studia Litteraria 54/1–2 (2015) 84–92.

Ágnes DARAB, *When Elephants Weep: Plin., Nat. VIII 20–21*. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 51 (2015) 75–88.

DARAB Ágnes, „*Az isteni Augustus balszerencséi.*” *Idősebb Plinius: Természetráj VII 147–150*. Ókor 14/4 (2015) 31–37.

DARAB Ágnes, *Az antik anekdota ügye*. Literatura 42/1-2 (2016) 3–21.

Recenziók:

DARAB Ágnes, *A Flavius kor a császárkori Róma történelmében*

(Ed.): *A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome* (Kézikönyv a római császárkor Flavius korához), Wiley Blackwell, 2016, 602 o. KLIO (2017)

Ágnes DARAB, *A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome*. Edited by Andrew ZISSOS, Hoboken: Wiley–Blackwell, 2016. Pp. XXI + 602. Hardcover, \$ 195, ISBN 9781444336009. Classical Journal Online Reviews, CAMWS, 2017. 09. 07.

URL:

<https://cj.camws.org/sites/default/files/reviews/2017.09.07%20Drab%20on%20Zissos.pdf>

(2017. 10. 30)